

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Συναφή

Κηρύγμα

Κηρύγμα 1765

1891/0.

84

2-66

84

h-66

lymen

in peepie box

043

16/18

84-3

2-66

Մեղիս

ԵՂԻՆՅՐԸ ԵՂԲՕՐ ԴԷՄ

Թ Ի Յ Լ Ի Ս
1891

12.06.2013

6327

ՄԻԻ ԴՈՒՐԻ ԳՐԱԳՐԻ

(Երկրորդ հատիկ)

21

Доз. Цензурою, Тифлисъ 1891 г. 28-го апрѣля.
Тип. Ароръ Т. Я. Назарьянъ. Уголь Гогол. пр. и Барят. ул.

Ի
ՄՈՌՐԱՅԿԱՆ

Ֆրանսիայում ներքին պատերազմ կար: Վանդէ նահանգի բնակիչները փոփոխութիւններ չէին կամենում: Պարիզեցիները նրանց ապստամբներ անուանեցին և նրանց դէմ զօրք ուղարկեցին: Վանդէացիները սաստիկ կերպով դիմադրեցին զօրքին: Նրանք չունէին կանոնաւոր զօրք, այդ պատճառով թշնամու դէմ դուրս բերեցին փոքրիկ խմբեր միայն, որոնք կռւում էին ցրված ոյժերով: Այսօր մի տեղ յաղթված՝ նրանք վաղը հաւաքվում էին մի ուրիշ տեղ, աւելի լաւ համարելով մեռնել, քան թէ հնազանդվել, որովհետև արդարութիւնը իրանց կողմն էին համարում: Կռիւը բոլորովն, աւելի կատաղի էր դառնում: Պարիզեցիները կամենում էին, որքան կարելի է շուտ վախեցնել և այդպիսով վերջ տալ պատերազմին, բայց որքան շատ էին անդթութիւններ գործ դնում,

այնքան աւելի սաստիկ կերպով էին վանդէացիները վրէժխնդիր լինում ամեն մի անգթութեան համար:

Երբեմն անդորր, խաղաղ երկիրը արեան դաշտ էր ներկայացնում: Եւ այդ սարսափելի դրութիւնը երկար շարունակվեց: Հազարաւոր հանրապետականներ, կամ ինչպէս ժողովուրդն էր անուանում պարիզեցիներին՝ «կապոյտներ», չէին կարողանում յաղթել իրանց թշնամի միապետականներին, կամ ուրիշ խօսքով՝ «սպիտակներին», թէև «սպիտակները» համեմատելով շատ քիչ էին: Նրանց անվեհեր և քաջ առաջնորդներին բռնելու համար՝ «կապոյտները» մեծ պարզւներ էին խոստանում: Դրա համար պատերին և ճանապարհների մօտ տնկած սիւներին բազմաթիւ յայտարարութիւններ էին կայցրած:

Մի անգամ, երեկոյեան, այդպիսի յայտարարութիւններից մէկի առաջ կանգնեց մի անցորդ, բարձրահասակ, վայելչակազմ ծերունի՝ գիւղացու հագուստով: Արդէն մթնած էր. նա դժուարութեամբ կարդաց յայտարարութիւնը: Այնտեղ գրված էր, որ վաթսուն հազար լիվր՝ ոսկով՝ պարզև կը տրվի նրան, ով որ կը բռնի տեղական ապստամբների գլխաւոր՝ մարկիզ Լանտենակին, և կը յանձնի «կապոյտներին» բանակին: Յայտարարութեան տակը կար մի ինչ որ ստորագրութիւն, բայց անցորդը չը կարողացաւ կարդալ, թողեց և հեռացաւ: Լուսինը դուրս եկաւ: Անցորդը՝ հասնելով մինչև ճանապարհի այն տեղը, ուր նա բաժանվում էր մի քանի ճիւղերի, կանգ առաւ և սկսեց մտածել: Նա, ինչ-

պէս երևում էր, չը գիտէր որ կողմը թեքվի:

— Դէպի ո՛ւր, հարցրեց մի ձայն:

Անցորդը լետ նայեց:

Ճանապարհի վրա բուսած թփերի ետևից դուրս եկաւ արեխառն մազերով, ցնցոտիներ հագած, բարձրահասակ և մէջքը կռացած մի ծեր մարդ: Յենվելով փայտի վրա՝ նա կանգ առաւ և կրկնեց.

— Դէպի ո՛ւր:

— Քեզ թ՛նչ, պատասխանեց անցորդը:

— Ավելի լաւ է ասես:

— Ո՛վ ես դու:

— Ես մուրացկան եմ, իսկ դու՝ մարկիզ Լանտենակը:

Անցորդը ծաղրելով վրա բերեց.

— Դու ինձ հետամուտ ես եղել, որ մատնես... Բո բախտը...

Պատասխանի փոխարէն ծերունին հարցրեց.

— Դու այն գիւղն է՞ր գնում:

— Այո՛:

— «Կապոյտները» այնտեղ են:

— Շատ ժամանակ է՛:

— Այսօր երեք օր է: Ասում են, որ վաղը պիտի հեռանան:

— Շատ է՛ն:

— Այնտեղ միայն կէս վաշտ է. իսկ գունդը հեռու է:

— Դուների հրամանատարը ո՞վ է:

— Հրամանատարը Սիմուրգէնն է:

- Իսկ ժողովուրդը ընդունեց նրանց:
- Ի՞նչպէս չընդունէր:
- Բոլորովին չը կուեցին:
- Բոլորովին:
- Ի՞նչ մարդիկ են... ասաց մարկիզը: Մի քիչ լուելուց յետոյ՝ նա աւելացրեց.
- Գիւղումը ժողովրդին ծանուցում եղել է:
- Եղել է:
- Ի՞նչի՞ համար:
- Որ քեզ բռնեն: Յայտարարութիւնը տեսա՞ր:
- Տեսայ:
- Ա՛յ, քեզ փնտրում են: Գնանք, ես քեզ կը թագցնեմ:
- Ո՞րտեղ:
- Ինձ մօտ: Ես մի տնակ ունեմ: Ներքնատան նման մի բան է:
- Մարկիզը հարցրեց.
- Ուրեմն դու մեր՝ «սպիտակների» կողմն ես:
- Ես ոչ ոքի կողմը չեմ: Ես մուրացկան եմ:
- Այնուամենայնիւ դու տեսնում ես, որ կըռւում են: Ուրեմն դու ո՞րի կողմն ես:
- Ես այդ տեսակ գործերում չեմ խառնվում:
- Բայց չէ՞ որ դու այս ըրպէիս ասացիր, որ ուզում ես թագցնել ինձ:
- Ի՞նչ կայ: Երբ մի մարդու կամենում են բռնել, պէտք է նրան ազատել: Ասում են, որ դու՝ օրէնքի համաձայն՝ պէտք է մեռնես: Ես օրէնքից խաբարութիւն չունեմ: Շատ անգամ քիչ է մնացել,

որ ես քաղցածութիւնից մեռնեմ: Մէթէ այդպիսի օրէնք էլ կայ:

— Շատ ժամանակ է, ինչ որ մուրացկանութիւն ես անում:

— Ամբողջ կեանքս մուրացկանութեամբ եմ անց կացրել:

— Բայց դու գիտես, որ ով ինձ մատնի, լուփող կը ստանայ «կապոյտներից»:

— Գիտեմ:

— Վաթսուն հազար լիվր, ոսկով:

— Այն էլ ոսկով: Այդ աւելի է, քան թէ թուղթ փողով:

— Մի ամբողջ հարստութիւն է:

— Ի հարկէ: Ես էլ հէնց դրա մասին էի մըտածում: Կը գտնվի մէկը, որ կամենալով հարստանալ, հետամուտ կը լինի քեզ և կը մատնի: Աւելի լաւ կանես, որ ինձ մօտ թաղնվես: Իսկ վաղը «կապոյտները» իրանց լրտեսների հետ այստեղից կերթան, այն ժամանակ դու էլ կերթաս:

Մարկիզը հետևեց մուրացկանին:

Նոքա իջան դէպի ձորը: Գետնի տակ, հին ծառերի արմատների արանքներում, գտնվում էր մի գետնափոր. այդ գետնափորը մուրացկանի բնակարանն էր: Նա մութն էր և ցած. բայց երկու հոգու համար տեղ կար: Անկիւնում դրած էր ջրի ամանը և մի սև հաց. իսկ դրանց մօտ թափված էին խորոված շագանակներ:

— Արի՛ ընթրիք անենք, առաջարկեց տանտէրը:

Նրանք բաժանեցին շաղանակները: Մարկիզը իր մօտ եղած սալիտակ պաքսիմատը կէս արաւ, իսկ մուրացկանը իր սև հացը: Կերան և վրան էլ միևնոյն ամանից ջուր խմեցին:

Խօսակցութիւնը դարձեալ սկսվեց:
—Ուրեմն դու չը դիտես, թէ ում աջողութիւն ցանկանաս, հարցրեց մարկիզը:

—Մի կողմի աջողութիւնը միւս կողմի դժբախտութիւնն է, պատասխանեց մուրացկանը: Ես մէջը չեմ խառնվում:

—Անուշագ ինչ է:
—Ինձ անուանում են „Ծերուկ“: Քառասուն տարի կը լինի, որ այդպէս են անուանում ինձ:

—Բայց չէ՞ որ քառասուն տարի առաջ դու ջահէլ ես եղել:

—Ես չեմ լիշում թէ երբ եմ ջահէլ եղել: Տես, ես և դու մի տարիքի մարդիկ ենք. դու առոյգ ես, առողջ, իսկ ես՝ հազիւ եմ կարողանում ոտներս շարժել:

—Դու այստեղացի ես:
—Այստեղացի եմ:
—Դու ինձ իրտեղից ես ճանաչում:

—Ի՞նչպէս չը ճանաչեմ քեզ: Քո կայուածքը այստեղ է: Սրանից երկու տարի առաջ դու գնացիր Անգլիա: Ես քեզ դեռ առաջ էլ շատ եմ տեսել:

—Իսկ ես բոլորովին չեմ լիշում քեզ:
—Ես մուրացկան եմ. մուրացկանին ո՞վ կը լիշի:
—Ես քեզ մօտիկուց տեսել եմ:

—Այն էլ քանի՞ անգամ: Ողորմութիւն ես տուել. տուողը՝ չի էլ նայում. իսկ վերցնողը՝ ամենքին էլ միտն է պահում: Երբեմն օրերով ուտելու հաց չի լինում: Մէկը քեզ մի կոպէկ է շարտում. այդ կոպէկը—հաց է: Ի՞նչպէս կարելի է միտը չը պահել: Իսկ հիմա իմ հերթն է. ես եմ քեզ օգնում:

—Դու ինձ ազատում ես: Ուրեմն աւելի քան օգնութիւն:

—Ազատում եմ: Միայն մի պայմանով:

—Ի՞նչ պայմանով:

—Որ դու այստեղ ոչ մի չար գիտաւորութիւն չունենաս:

—Ընդհակառակը՝ իմ գիտաւորութիւնները բարի են: Ես կուռում եմ ճշմարտութեան համար:

—Եթէ այդպէս է, փառք Աստուծոյ: Հիմա քենք:

Նրանք միմեանց մօտ պառկեցին խոտի վրա և երկուսն էլ քնեցին:

Առաւօտեան, երբ մարկիզը զարթնեց, մուրացկանն արդէն վեր էր կացել: Նա կանգնած էր իր գետնափոր տնակի մօտ, լենվելով փայտի վրա: Արեգակը լուսաւորում էր նրան:

—Ժամի չորսն է, ասաց նա մարկիզին: Մօտիկ եկեղեցու զանգակատան ժամացոյցը խփեց. քամին բերում էր ձայնը: Գիւղում ամեն ինչ հանդարտ է: „Կապոյտները“ կամ քնած են, կամ թէ հեռացել են: Հիմա մենք պէտք է միմեանցից բաժանվենք: Ես իմ գործին կը գնամ, դու՝ քո:

—Մնաս բարով: Յետոյ աւելացրեց.— Գնալիս կարող ես հետո շագանակ վերցնել:

Ասաց ու գնաց:

Մարկիզը վերկացաւ, նայեց չորս կողմը: Այնտեղ, ուր նա երէկ պատահել էր մուրացկանին, կանգնեցրած էր մի քարէ հին խաչ, որի վրա կը պարտաւորուած էր յայտարարութիւն: Այդ յայտարարութիւնը մարկիզը դեռ երէկ էր տեսել և գիտէր, որ այդ էլ այն յայտարարութիւններից մէկն է, որ նա երէկ կարգացել էր: Նա միտը բերեց, որ երէկ՝ միտին լինելու պատճառով, չը կարողացաւ բոլորը սլարդ կարգալ: Այժմ արեգակը պայծառ լուսաւորում էր: Գեղեցիկ առաւօտ էր. կարմրակատար թռչունները երգում էին. ծտերը՝ ծլվում: Մարկիզը գնաց դէպի խաչը, որ երէկվայ կիսատ մնացածը կարճայ:

Այն տողերի տակ, որոնցով իրան բռնելու համար պարգև էին խոստանում, մանր տառերով հրված էր.

„Երբ մարկիզ Լանտենակը բռնվի, իսկոյն գընդակահար կը լինի“: Ստորագրված էր. „Վաշտի հրամանատար՝ Գովէն“:

— Գովէն... կրկնեց մարկիզը ինքն իրան:

Մի անգամ էլ կարգաց, դառնութեամբ կրկնեց այդ անունը, յետոյ նայեց դէպի հեռուն և գնաց:

Գովէնը նրա հարազատ քրոջ որդին էր, և միևնոյն ժամանակ նրա թշնամին, որովհետև հանրապետականների կողմն էր և գնդապետ Սիմուրգէնի սանը: Գնդապետ Սիմուրգէնը, որ խելօք և հաստատակամ մարդ էր, սիրում էր Գովէնին, ինչպէս իր ընկեր-

ներից և ստորադրեալներից ամենալաւին: Բացի դրանից անգաւակ լինելով, Սիմուրգէնը սիրում էր Գովէնին այնպէս, ինչպէս հայրը սիրում է իր որդուն: Նրանք միևնոյն գաղափարի մարդիկ էին և միևնոյն ձգտումներն ունէին: Արիւնակից չէին նրանք, բայց հոգով միմեանց շատ մօտ էին: Սիմուրգէնն էր կրթել Գովէնին: Իսկ Գովէնի կարծիքով Սիմուրգէնը ամենալաւ մարդն էր: Նրանք երկուսն էլ ջերմ կերպով սիրում էին հայրենի երկիրը, երկուսն էլ պատրաստ էին իրանց կեանքը զոհել հայրենիքի համար, երկուսն էլ Լանտենակին և նրա կողմնակիցներին համարում էին հայրենիքի թշնամի:

II

Ա Ռ Ե Ր Մ Ո Ւ Ն Բ

Մուրացկանը հեռու գնաց: Նա վերադարձաւ ուշ, իրիկնադէմին: Վերադառնալիս նա տեսաւ, որ գիւղից մեծ ծուխ է բարձրանում: Ծուխը զանազան տեսակ է լինում, նայած թանձրութեանը և գոյնին: Նա լինում է հանդարտ, այդ՝ վառարանի ծուխն է, երբ ընտանիքը իր համար կամ ճաշ է պատրաստում, կամ ընթրիք. լինում է զարհուրելի, չարագուշակ, այդ՝ հրդեհի ծուխն է: Մուրացկանը իսկոյն գլխի ընկաւ, որ իր տեսած ծուխը չարագուշակ է. ծխի քուլաները՝ բոբբոբված կրակի միջեց վեր էին բարձրանում. երկինքը կարմրել էր կրակի բոցերից:

Նա գնաց դէպի գիւղի կողմը: Նա կամենում էր իմանալ, թէ ինչ է պատահել այնտեղ:

Սօտակայ բլրակից ամեն ինչ պարզ երևում էր. գիւղի տեղը մնացել էր այրվող աւերակների մի կոյտ:

Մուրացկանը կարծես քար կտրեց: Նրա առաջ ահագին խարոյկը վառվում, բորբոքվում էր. արգելող չըկար: Մարդու հետք անգամ չէր երևում. ձայն չէր լսվում:

Բայց սրտեղ են թագ կացել բնակիչները: Չըմարիտ է, նոցա թիւը մեծ չէր, որովհետև գիւղն էլ փոքր էր, բայց եղածներն սր են: Ծերուկի համար այդ հանելուկ էր: Նա շտապեց լուծել այդ հանելուկը: Նրա սիրտը կտոր-կտոր էր լինում:

Սօտենալով, նա տեսաւ մի սարսափելի սև կոյտ, որը մի կողմից թոյլ կերպով լուսաւորված էր լուսնի լուսով, միւս կողմից՝ հրդեհի լուսով: Գրանք դիակներ էին: Ծերուկը կռացաւ, որ տնադի: Սարսափած զինուորներ էին դրանք: Այն „կապույտներից“, որոնց նախընթաց երեկոյին նա կենդանի էր տեսել: Ահա էլի դիակներ. դարձե՛տլ դիակներ: Վերաւորված չը կայ, ամենքը մեռած են: Երևի յաղթողները դիտմամբ էին բոլորին սպանել:

Սյգտեղ ընկած էին երկու կին, միմեանց մօտ, պատի տակ: Մէկի գլուխը չորս գնդակ էր ծակել: Միւսը գունատ էր, աչքերը փակ, կարծես ուշաթափված լինէր: Մուրացկանը շօշափեց նրա ուսի բոլորակ վերքը և կտրած ոսկորը. բայց մարմինը դեռ տաք էր:

Նա ձեռքը դրեց նրա կրծքի վրա: Սիրտը թոյլ կերպով բարախում էր:

—Սյտեղ կենդանի մարդ չը կա՛յ, կանչեց նա բարձրաձայն:

Մի ինչ որ ձայն պատասխանեց. —Սյդ դ՛ու ես, Ծերուկ:

Աւերակների միջից երկու գլուխ երևացին: Երկու գիւղացի կարողացել էին ազատ մնալ կոտորածից: Նրանք սիրտ արին և դուրս եկան աւերակների միջից: Սօտեցան մուրացկանին: Ծերուկը մատով նրանց ցոյց տուեց՝ իր ոտների մօտ ընկած կնոջը:

—Կենդանի է, հարցրեց մէկը:

Ծերուկը գլխով արեց:

—Իսկ միւսը: Գիւղացին ցոյց տուեց միւսին:

Ծերուկը գլխով բացասական պատասխան տուեց: Գիւղացին սկսեց ցածր ձայնով պատմել, վախենալով ձայնը բարձրացնելու:

—Ահա, ինչպիսի անգթութիւններ են գործում... Ես մառանում թագնւմեցայ... Տունս այրեցին... Ո՛հ, որքան ես Աստուծուն փառք էի տալիս, որ կին, երեսայ չունիմ: Տէր իմ Աստուած, որքան մարդ կոտորեցին: Ամենքին, ում կարողացան: Մարիամը, ահա այս վերաւորվածը, երեք երեսաներ ունէր: Երեք փոքրիկ մանուկներ: Երեսաներն աղաղակում էին, „մայրիկ“ էին կանչում. մայրն էլ երեսաներին էր կանչում: Մօր վրա հրացան արձակեցին, իսկ երեսաներին վերցրին իրանց հետ տարան: Տէր Աստուած, ինչպէս մարդիկ գաղան են դառ-

նում: Յարձակվեցան: Ոչ ոք չէր սպասում... Ուրեմն մայրը կենդանի է: Պէտք է նրա համար հոգալ: Քո բնակարանը տանենք, Ծերո՞ւկ:

Մուրացկանը դարձեալ գլխով արեց: Նա չէր կարողանում խօսել: Հաստ ճիւղեր կտրատեցին, պատգարակ շինեցին, և վրան դնելով վիրաւորվածին՝ տարան:

ձանապարհին, գիւղացիների մէջ, նոյն օրվայ անցքի մասին էլի խօսակցութիւն սկսվեց:

— Բոլորին կոտորեցին: Ամեն ինչ այրեցին:

— Ա՛յ, թէ ինչէ՞ր են անում հիմա:

— Տեսո՞ւր, ինչպէս էին սպանում:

— Ի՞նչպէս չը տեսայ. մի բարձրահասակ մարդ կար, նա էր հրամայում սպանել:

— „Սպիտակների“ մի ամբողջ զօրաբաժին յարձակվեց: Իսկ այդ բարձրահասակ մարդը նրանց գլուխաւորն է, մարկիզը:

— Ի՞նչ մարկիզ:

— Այտեղի մարկիզը, Լանտենակը: Ասում են, նոր է վերադարձել Անգլիայից: Տեղեկութիւն ստացվեց, որ նաւով եկել է: Ուզեցին նրան բռնել, բայց նա, ինչպէս երևում է, ծպտեալ կերպով կարողացել է գալ և միանալ իր կողմնակիցներին: Նրա կողմնակիցները սպասում էին նրան: Նա իսկոյն նրանց օգնութեամբ յարձակվեց «կապոյտների» վրա: Իսկ գիւղը հրամայեց կրակ տալ նրա համար, որ թոյլ էին տւել «կապոյտներին» մտնել գիւղը: Ախր գիւղացին ի՞նչպէս չը թոյլ տայ, որ զօրքը մտնի գիւղը:

Մուրացկանը ինքն իրան ասաց. «Հը... այ թէ ինչպիսի խաղ խաղաց Լանտենակը: Եթէ առաջուց իմանայի՛ր...»

III

Մ Ա Յ Ր Ը

Մարիամը ծանր կերպով էր վիրաւորված. գրնդակը վնասել էր թոքի վերին մասը: Գիւղացիների մէջ Ծերուկը բժիշկ էր համարվում. նա երբեմն բժշկում էր գիւղացիներին: Ոմանք ասում էին, որ նա կախարդութեամբ է բժշկում:

Վիրաւորվածը պառկած էր նրա գետնափորում: Ծերուկը վերքերի վրա ինչ որ դեղ գրեց. վիրաւորվածը կամաց-կամաց առողջանում էր:

Մի անգամ հիւանդը Ծերուկի օգնութեամբ կարողացաւ դուրս գալ խրճիթից և նստել ծառի տակ: Արևը տաքացնում էր նրան: Նա երկար նստում էր գէպի հեռու, հեռու...

Ծերուկը ուրախ էր, որ կարողացաւ առողջացնել վիրաւորվածին: Նա ժպտալով ասաց.

— Վերքերդ, փառք Աստուծոյ, առողջացան:

Հիւանդը պատասխանեց.

— Գլխաւոր վերքը չառողջացաւ:

Նա դեռ ևս դժուարութեամբ էր կարողանում խօսել: Մի քիչ լռելուց լետոյ աւելացրեց.

— Դու չը գիտես որտեղ են նրանք:

— Ովքե՞ր, հարցրեց Ծերուկը:

— Երեսխաներս:

Առաջ էլ նա զառանցանքների մէջ անդադար նրանց անունը տալիս էր: Ծերուկը աշխատում էր մոռացնել տալ, որ նա չը վրդովվի: Սուտ ասել, յուսադրել նրան,—նա չէր կարողանում: Երեխաների մասին ինքն էլ ոչինչ չը գիտեր և կարծում էր, որ նրանք արդէն մեռած են:

Տեսնելով, որ իրան չեն պատասխանում, կինը կրկնեց համարեա թէ գոռալով.

—Ո՞րտեղ են երեխաներս:

Ծերուկը կախ գցեց գլուխը, ինչպէս յանցաւոր: Նա սկսեց մտածել, որ եթէ ինքը ազատած չը լինէր Լանտենակին, այդ կինը հիմա այդքան դժբախտ չէր լինիլ:

—Այսպէս էլ բան կը լինի՛, մտածեց նա.—ուզեցայ բարութիւն անել, բայց չարութիւն դուրս եկաւ: Ես նրան խղճացի, իսկ նա չի խղճում:

Մուրացկանի սիրտը լցված էր դառնութեամբ: Բարի գործը ճնշում էր նրան, ինչպէս յանցանք: Գայլին ազատեց, և ոչխարների կորստեան պատճառ դարձաւ:

—Այսպէս չի կարելի, ասաց կինը:

—Ի՞նչը չի կարելի:

—Զիմանալ թէ ո՞ւր են երեխաներս: Աւելի լաւ է մեռնեմ, քան թէ նրանց մասին տեղեկութիւն չունենամ:

—Մի վրդովվիր: Տենդըդ կաւելանայ:

Մարիամը բարկացած հարցրեց.—Ե՛րբ կարող եմ հեռանալ այստեղից:

—Հեռանալ:

—Ի հարկէ հեռանալ: Միշտ խօ չեմ նստելու այստեղ:

—Եթէ վրդովվես, երկար ժամանակ կը մնաս: Իսկ եթէ հանդարտ կենաս, այն ժամանակ շուտով կարող ես հեռանալ:

—Ի՞նչպէս հանդարտ կենամ: Դու չես հասկանում: Դու որդիք չունիս, իսկ ես ունեմ: Բայց ո՞րտեղ են նրանք: Ով որ չէ տեսել, նա չէ կարող դատել: Դու երբէք զաւակ չես ունեցել:

—Ո՛չ, պատասխանեց մուրացկանը:

—Հէնց բանն էլ դրանումն է: Ես զաւակներ ունեմ: Ինչո՞ւ համար նրանք ինձ մօտ չեն: Զը գիտեմ, քնչ է պատահել: Ես ոչինչ չը հասկացայ: Ամուսնուս սպանեցին, ինձ վրա հրացան արձակեցին: Եւ որդիքս էլ մօտս չեն: Այս քնչ բան է:

—Մի խօսիր, ասաց Ծերուկը.—կը վնասես քեզ. ինչքան շատ վրդովվես, այնքան էլ կը վատանաս:

Կինը լռեց: Այնպէս լռեց, որ մի խօսք անգամ չէր կարելի դուրս քաշել նրա բերանից: Ամբողջ օրերով նա նստում էր ծառի տակ և տեղից բոլորովին չէր շարժվում: Երևի միշտ իր երեխաների մասին էր մտածում: Ծերուկը սկսեց վախենալ, թէ մի գուցէ խեղճ կինը խելագարվի: Փորձեց զբաղեցնել նրան: Ասում էր, որ ուրախութեամբ նրա հետ միասին կը գնար երեխաներին որոնելու, բայց ցաւը

նրանումն է, որ ծեր է, երկար ման գուլ չի կարողանում:

Մի անգամ նա բերեց նրա համար թեյ, ասեղ և մատնոց. ուզեց կար անել տալով՝ զբաղեցնել նրան: Մարիամը սկսեց կար անել. կարկատեց իր հագուստը: Հէնց մուրացկանն էլ այդ էր ուզում, որ նա անդադար միւսնոյն բանի մասին չը մտածի:

Կարելու ժամանակ երբեմն մի ինչ որ տխուր բան էր երգում: Շատ կամաց ձայնով անուսներ էր տալիս. երևի իր որդոց անուսներն էր տալիս: Վերջապէս նա մի օր իր համար մի տոպրակ կարեց և շագանակով լցրեց: Առաւօտեան Ծերուկը տեսաւ, որ նա պատրաստվում է գնալու:

—Ո՛ւր, հարցրեց նա:

Մարիամը պատասխանեց.

—Գնում եմ նրանց որոնելու:

Ծերուկը մինչև անգամ չը փորձեց արգելիլ նրան:

Մարիամը գնում էր, ուր որ աչքը տեսնում էր: Գնում էր առանց ցերեկ և գիշեր նայելու. ուտում էր, ինչ որ պատահում էր, ողորմութիւն էր խնդրում. եթէ հաց չէր գտնում, խոտ էր ուտում. քնում էր մերկ գետնի վրա, թուփերի տակ, բաց դաշտում, երբեմն էլ անձրևի տակ: Գնում էր գիւղից գիւղ, տնից տուն: Ամեն տեղ հարց ու փորձ էր անում: Կանգնում էր շէմքերի մօտ: Նրա հագուստը զզգզվել էր: Երբեմն նրան թողնում էին, որ ներս մտնի, երբեմն էլ հալածում էին: Երբ տներէց հալածում էին, նա անտառների միջով էր գնում:

ձանապարհը նրան անձանթ էր. մինչև այդ ժամանակ՝ նա իրանց զիւղից հեռու չէր գնացել. գնում էր առանց իրան հաշիւ տալու. չիմանալով թէ ո՛ւր է գնում, նա շատ անգամ, ի զուր տեղը, այս ու այն կողմ էր գնում. երբեմն նա պտտում էր համարեա թէ միւսնոյն տեղում, առանց այդ նկատելու: Կամ մեծ ձանապարհով էր գնում, կամ թէ կածաններով: Առաջ պատուօտած կօշիկներով էր, յետոյ երբ կօշիկները բոլորովին պատուովեցան, բոբիկ, վերջապէս արիւնաթաթախ ոտներով էր ման գալիս:

Ասում էին, որ մօտիկ մի տեղում պատերազմում են, բայց նա պատերազմի հետ գործ չունէր. նա կարծես ոչինչ չէր տեսնում, ոչինչ չէր լսում, ոչնչից չէր վախենում. միայն իր երեխաներին էր փնտրում: Ամեն մի պատահողին հարցնում էր. — Երեք երեխաներ չէ՞ք տեսել:

Զարմացած նայում էին նրա վրա:

—Չէ՞ք տեսել երկու փոքրիկ տղայ և մի տղջիկ, աւելացնում էր նա:

Յետոյ էլի աւելացնում էր. — Մեծը չորս ու կէս տարեկան է, փոքրը մի տարեկան և ութ ամսական: Չէ՞ք տեսել:

Դարձեալ նայում էին նրա վրա՝ առանց պատասխանելու: Նա շարունակում էր. — Նրանց խլել են ինձանից: Իսկ նրանք իմս են: Ահա թէ ինչու եմ փնտրում:

Մարդիկ բացասական կերպով գլուխները շարժում էին և հեռանում:

Բայց մի անգամ, մի զիւղացի կանգ առաւ:
Սկսեց մտաբերել:

—Երեք երեխաների մասին ես հարցնում, հարցրեց նա:

—Այո՛:

—Երկուսը տղայ է:

—Այո՛: Մէկ էլ մի աղջիկ:

—Լսել եմ, որ մի զօրաբաժնում երեք երեխայ կայ: Հրամանատարը, չը գիտեմ որտեղ, հրամայել է վերցնել նրանց: Պէտք է որ նրա մօտ լինեն երեխաները:

—Որտե՞ղ, բացականչեց մայրը:

—Գնա՛ Տուրգ, ասաց զիւղացին:

—Սյնտեղ կը գտնե՞մ երեխաներիս:

—Կարելի է գտնես:

—Ի՞նչպէս է անուշը:

—Տուրգ:

—Ի՞նչ բան է Տուրգը:

—Տեղի անուն է:

—Գի՞ւղ է:

—Չը գիտեմ, չեմ եղել այնտեղ:

—Հեռո՞ւ է:

—Պէտք է որ մօտիկ չը լինի:

—Ո՞ր կողմն է գտնվում:

Գիւղացին ցոյց տուեց ձեռքով. —Տեսնո՞ւմ ես, գէպի այն կողմը գնա, ուր արեգակը մայր է մտնում:

Կինը իսկոյն ճանապարհ ընկաւ: Գիւղացին նրա յետևից կանչեց:

—Բայց զգոյշ կաց, այնտեղ կռիւ կայ:

Կինը իսկի յետ էլ չը նայեց, և շարունակեց իր ճանապարհը:

IV

Յ Ա Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Տուրգը՝ բերդ էր: Նա նման էր բոլորակ բուրգի և շինված էր ժայռի վրա: Բերդը ժայռի նման ամուր էր: Լանտենակը իր մարդկանցով փակվել էր այնտեղ: Գօվէնը պաշարել էր բերդը: Լանտենակի մարդկանցից քիչ էր մնացել, որովհետև գիւղի աւերումից յետոյ՝ նա ստիպված էր էլի մի քանի կռիւներ մղել: Գօվէնը անհամեմատ ուժեղ էր, մանաւանդ որ նրանից ոչ հեռու գտնվում էր Սիմուրգէնի ամբողջ գունդը:

Մի անգամ, երեկոյեան, երբ դեռ նոր էին դուրս եկել աստղերը և անտառում տիրում էր խորին լուռութիւն, — ոչ մի տերև, ոչ մի խոտ չէր շարժվում, — աշտարակից լսվեց սլատերազմական փողի զիւ ձայնը: Ներքևից նոյն կերպով պատասխանեցին:

Այդ ձայնի վրա՝ բանակի մարդիկ իրար անցան՝ ինչպէս մրջիւնները մրջնանոցում:

Փողը հնչեց երկրորդ անգամ. նրան պատասխանեցին ներքևից:

Այդ՝ բերդը և բանակն էին միմեանց հետ

բանակցում: Բերդը հարցրեց.— Համաձայն էք լսել մեզ:

Բանակը պատասխանեց.— Համաձայն ենք:

Մի քանի ընդհանր հաշտութիւն կայացաւ:

Փող-փչողը բարձրաձայն և պարզ կերպով սկսեց իր ճառը.

— Լսեցէք: Ես խօսում եմ մարկիզ Լանտենակի կողմից, կրկնում եմ նրա խօսքերը: Ձեր կռիւլը մեզ հետ անարդար է: Մենք այստեղ ապրում էինք խաղաղ կերպով և ոչ ոքի վատութիւն չենք արել: Դուք ձեր մէջ նոր կարգեր էք սահմանել և եկել մեզ դէմ, որ զօռով ստիպէք մեզ ապրել ձեզ նման: Դուք սկսել էք այրել մեր անները, սպանել մեր կանանց և որդոց: Դուք մեր դէմ անտառներում թակարդներ լարեցիք. իսկ հիմա էլ պաշարել էք մեզ այստեղ: Դուք շատ էք, մենք քիչ: Դուք ամբողջ գունդ էք կազմում, իսկ մենք ընդամենը տասն և իննը հոգի ենք այստեղ: Մի մեծ քաջադորձութիւն չէ, եթէ մեզ յաղթէք, բայց մենք հեշտութեամբ անձնատուր չենք լինիլ: Մարկիզ Լանտենակը հրամայում է ասել ձեզ.— Մեզ մօտ այստեղ երեք երեխաներ կան. մերոնք դրանց յափշտակել են այն գիւղում, ուր մենք ջարդեցինք ձեր վաշտը: Վամենում էք թողնել մեզ ամենքիս՝ տասն և ինն հոգուս, որ ազատ, անվնաս անցնենք ձեր մօտով: Այդ դէպքում այն երեխաներին ձեզ կը յանձնենք, իբրև փրկանք մեզ համար: Եթէ մերժէք, մենք բերդը կրակ կը տանք: Երեխաներն էլ

մեզ հետ կը ոչնչանան: Այն ժամանակ նրանց մեղքը ձեր վրին: Այդպէս էլ իմացած եղէք: Եթէ մեզ կը թողնէք հեռանալ, նրանք կազատվեն. իսկ եթէ ոչ՝ նրանք կը մեռնեն: Վճռեցէք:

Բերդից խօսողը լռեց: Ներքևից պատասխանեցին.— Ամենքին՝ առանց մի որ և է արգելքի բաց կը թողնենք, բացի Լանտենակից: Նա պէտք է մեռնի:

Բերդից պատասխանեցին.— Մեր պայմանները չենք փոխիլ: Երեք երեխաներին տալիս ենք իբրև փրկանք ամենիս համար, առաջինից մինչև վերջինը:

Սիմուրգէնը ինքը պատասխանեց, կարճ և խիստ կերպով.— Մենք համաձայն չենք:

Գօվէնը մի քիչ մեղմ կերպով աւելացրեց.— Քսան և չորս ժամ ժամանակ ենք տալիս: Խորհեցէք:

V

Հ Ե Տ Ա Ն Ս Ո Ւ Ձ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մարիամը անդադար առաջ էր գնում դէպի այնտեղ, որ նրան ցոյց էին տուել: Մի անգամ նա անցնում էր մի գիւղով: Այդտեղ մարդիկ հաւաքվել էին պատին կայրած մի ինչ որ թղթի մօտ: Մէկը կարգում էր, միւսները լսում էին.

«... Մահւան պատժի կենթարկվի նա, ով որ կը համարձակվի ուտելեղէն կամ թէ մի որ և է օգնութիւն հասցնել վերև լիշված տասն և իննը

ապստամբներին, որոնք թագնված են Տուրգում...“

—Տուրգում, հարցրեց Մարիամը:

Հէնց որ նրա ականջին հասաւ այդ անունը, նա մոռացաւ ամեն բան, և այլ ևս ոչ մի խօսքի վրա ուշադրութիւն չէր դարձնում: Նրա վրա կասկածանքով նայեցին:

—Տուրգում, կրկնեց նա:

Մի կին՝ հաճարից թխած հացով լի զամբիւղը ձեռին, մօտեցաւ նրան և շնչաց.— Լաւիր:

Մարիամը լռեց, չը հասկանալով՝ թէ ինչո՞ւ պէտք է լռել: Միթէ չի կարելի հարցնել: Նա գնաց կանգնեց մի ուրիշ տեղ և կրկին սկսեց լսել:

Խօսում էին միևնույն թղթի մասին:

Մէկը ասում էր.— Կարծում են, որ եթէ նրանց բռնեն, ամեն բան կը վերջանայ: Կարծես թէ բոլորը տասն և իննը հոգի են:

Միւսը աւելացրեց.— Լաւ հաշիւ է: Դրանց կը բռնեն, ուրիշները դուրս կը գան:

— Ի՞նչ լիմար էք, ասաց մի ծեր գիւղացի.— Կարծում էք շո՞ւտ կը գտնվի մի ուրիշ Լանտենակ: Նրանց գլխավոր ցալը Լանտենակն է. նրան են ուզում բռնել. իսկ նա հիմա նրանց ձեռքումն է:

— Ի՞նչ ոչ բոլորովին, անվստահ կերպով ասաց մի ջահել գիւղացի:

Ծերունին շարունակեց.— Լանտենակը բոլորի հոգին է: Առանց նրան՝ մնացածները ոչինչ:

Մէկը հարցրեց.— Իսկ ի՞նչով է ավելի Լանտենակը: Նրան պատասխանեցին.— Նա ոչ ոքի չէ խնա-

յում: Մինչև անգամ կանանց վրա էլ է հրացան արձակում:

Մարիամը ասաց.— Այդ ուղիղ է:

Այդ խօսքերը լսելով՝ ամենքն էլ նայեցին նրա վրա: Մարիամը աւելացրեց.

— Նա հրամայեց ինձ վրա հրացան արձակել: Նրա տեսքը զարհուրելի էր. ցնցոտիներ հագած, մազերը գզգզած, դէմքը վայրենի:

— Իսկ և իսկ աւազակ է, մըթմըթաց մի գիւղացի:

— Լրտեսելու չը լինի եկած, ենթադրեց միւսը:

— Լաւիր, հեռացիր, կրկին ասաց հաց ծախող գեղջիուհին, մօտենալով նրան:

Մարիամը պատասխանեց.— Ես ոչ մի վատ բան չեմ անում. ես իմ երեխաներիս եմ որոնում:

Գեղջիուհին նայեց բոլորին, մատը դրեց ճակատի վրա և ասաց.— Խելքը տեղը չի:

Յետոյ մի հաց տուեց նրան և ասաց.— Կեր:

Մարիամը վերցրեց՝ առանց շնորհակալութիւն անելու, և սկսեց ազահութեամբ կծոտել:

— Սրա խելքը տեղը չի, վճռեցին գիւղացիք. կարծես գազան լինի որսը պատուոտում:

Մէկը միւսի յետևից նրանք ցրվեցին. մնաց միայն հաց ծախող կինը: Հացն ուտելուց յետոյ Մարիամը հարցրեց նրան.— Կարո՞ղ ես ասել թէ որտեղ է գտնվում Տուրգը:

— Թո՞ղ այդ Տուրգը, այն անբախտ: Բաւական է:

— Ես պէտք է Տուրգ գնամ: Ի՞նչպէս գնամ:

— Ի՞նչ ես կրկնում՝ Տուրգ, հա՛ Տուրգ: Խելքդ

գնացել է, թնչ է, այդ Տուրգի համար: Ինչո՞ւ ես գնում
այնտեղ... Աւելի լաւ է գաս ինձ մօտ և հանգստա-
նաս: Անշուշտ յոգնած կը լինես:

— Ես ժամանակ չունեմ հանգստանալու, սասց
Մարիամը:

— Նայիր տես ոտներդ ինչ օր էն ընկել, ցոյց
տուեց գեղջկուհին:

Մարիամը սկսեց պատմել.

— Երեխաներիս գողացել են: Մի աղջիկ և եր-
կու տղայ: Հիմա ես անտառից եմ գալիս, ինձ բրժշ-
կեց Ծերուկը, մուրացկանը: Իմ ոսկորներից մէկին
գնդակ էր դիպել: Կարող ես նրանից հարցնել: Այս
ամենը եղած բան է: Ես ինձանից չեմ հնարում:
Երեք երեխաներ եմ ունեցել: Ես այդ կարող եմ
ապացուցանել: Փոքրը աղջիկ է. անուճն է ժորժե-
տա: Ամուսնուս սպանել են: Նա ոչ մի վատ բան
չէր արել: Յոյց տուեցէք ինձ ճանապարհը: Ես ին-
լագար չեմ. ես մայր եմ, երեխաներիս եմ փնտրում:
Ահա ամենը: Տուրգ եմ գնում: Ճանապարհը չեմ
ճանաչում: Այսօր մի դատարկ ամբարի մէջ եմ գի-
շերել: Ես լրտես չեմ: Ես ճշմարիտ եմ ասում: Եւ
ինչ կայ ինձ չօգնելու, երբ ես երեխաներիս եմ ո-
րոնում: Ես այստեղացի չեմ: Իսկ ինձ վրա հրացան
արձակեցին, չը գիտեմ ինչո՞ւ:

Հաց ծախող կինը շարժեց գլուխը և սասց. —
Լսիր, սիրելիս: Հիմա վտանգաւոր ժամանակ է: Հար-
կաւոր չի այգալիսի անմիտ բաներ խօսել: Կը կար-

ծեն, թէ խորամանկութիւն ես անում, լրտես ես:
Կը ձերբակալեն քեզ:

— Ինձ միայն Տուրգի ճանապարհը ցոյց տուէք:
Ինչպէ՞ս գնամ այնտեղ: Ի սէր Աստուծոյ, սասցէք:

Հաց ծախող կինը բարկացաւ վ

— Քեզ բան հասկացնել չի լինիլ: Ձը գիտեմ՝
որտեղ է Տուրգը: Գիտենամ էլ, չեմ ասիլ:

— Բայց ես էլի կը գնամ այնտեղ, սասց Մա-
րիամը և հեռացաւ:

Բարեսիրտ գեղջկուհին նայեց նրա ետեւից և
սասց. — Մէկն էլ տամ ճանապարհի համար...

Վաղելով հասաւ նրան, էլի մի հաց տուեց և
սասց. — Յետոյ կը քաղցածանաս, կուտես:

Մարիամը լուռ վերադառաւ հոսքը: Մի քիչ լետոյ
գիւղի ծայրին նրան պատահեցին երկու աղջիկ. հա-
ցը տուեց նրանց:

Նրա առաջ կար մի անտառ: Նա գնաց ան-
տառով: Միւսնոյն չէ՞, թէ որտեղով գնալ, քանի որ
ոչ ոք չէ կամենում ցոյց տալ ճանապարհը: Նա եր-
կար ժամանակ գնում էր: Առաջ կածանով էր գը-
նում, լետոյ կածանը կորցրեց. ծառերի ճիւղերը չէին
թողնում, որ նա առաջ գնայ, բայց նա էլի
գնում էր: Ո՞ւր: Ա՛խ, եթէ այնտեղ լինէր գնում,
ուր հարկաւոր էր: Սկսեց կանչել. ոչ ոք չը պա-
տասխանեց: Իր առջև մի վտակ տեսնելով, չօքեց
և ջուր խմեց: Յետոյ սկսեց աղօթել:

Շուտով վերջացաւ անտառը, որի ետեւը կար
ի շատ նեղ ձոր, իսկ մի քիչ դէնը — մի տափարակ

և լայն բլրակ՝ ծածկված մանր թփերով: Նա տեսնում էր իր առաջ ահագին տարածութիւն, և այդ ամբողջ տարածութեան վրա չէր երևում՝ ո՛չ մարդ, ո՛չ էլ բնակութիւն:

Այդ ամայութիւնը տեսնելով, խեղճ կինը յուսահատվեց: Ոտները ծալվում էին: Նա սկսեց խելագարվածի նման կանչել.—Ոչ ոք չը կա՞յ այստեղ:

Եւ կարծես իբրև պատասխան նրա հարցին, ոչ շատ հեռու մի տեղից՝ որոտմունքի նման մի ձայն լսվեց: Դա որոտմունք չէր, այլ հրացանի կամ թնդանոթի ձայն:

Գոբբախտ կինը տեղիցը վեր թռաւ, կենդանացաւ:—Կարելի է այնտեղ են...

Նա սկսեց բարձրանալ բլրակի գլուխը: Մի քանի րոպէից յետոյ նա իր առաջ, ժայռի վրա տեսաւ մի բերդ, իսկ բերդի յետև՝ թանձր, մթին անտառ:

Մարիամը գնաց գէպի այդ բերդը: Մութը կոխում էր գետինը:

Այդ ժամանակ լրացաւ այն պայմանաժամը, որ նշանակել էին Լանտենակի թշնամիները:

VI

ՅԱՐՁԱԿՈՒՄ

Պայմանաժամը լրացած՝ Գովէնը առաջ տարաւ իր զօրքը, որ յարձակմամբ վերցնի Տուրդը: Պատի ներքևի մասը արդէն սաստիկ կերպով վնասվել էր

գնդակներից, սակայն բերդի մարդիկը չը յուսահատվեցին. բարձրացան երկրորդ յարկը և այնտեղից կատաղի կերպով հրացանաձգում էին: Զինուորները գնդակահար էին լինում և միմեանց ետևից ընկնում:

Այդ ժամանակ ունտեր-օֆիցեր Բադուբը մտածեց մի շատ գոռու գործ կատարել. երկու ատրճանակ գօտին խրած՝ նա դրսի պատով մագլցեց մինչև երրորդ յարկը: Կատուի ճարպիկութիւն էր հարկաւոր դրա համար: Բադուբը ունէր այդ ճարպիկութիւնը: Նա բարձրացաւ հէնց գէպի այն սենեակը, ուր գետեղված էին գէնքերը: Լուսնեակի լոյսը օգնեց նրան տնտղել հրացանները և ատրճանակները:

Մինչև այդ ժամանակ պաշարվածների վրա հրացան էին արձակում միայն ներքևից. այժմ նրանց վրա գնդակներ էին տեղում և վերևից, երրորդ յարկից: Միաժամանակ երկու հոգի ընկան մեռած. մնացածները շտապեցին թաղնվել սենեակներից մէկում: Ոչ ոքի մտքովն անգամ չէր անցնում, որ վերև միայն մի մարդ կայ:

—ձար չը կայ, պէտք է մեռնել, ասաց մարկիզը:

—Միայն թշնամիներին սպանելով, աւելացրեց նրա ընկերներից մէկը:

Բայց այդ րոպէին մի անսպասելի բան պատահեց: Սենեակի անկիւններից մէկում՝ բարձրացաւ մի սալ քար, և այդտեղից, գաղտնի դռան տակից, որը առաջ ոչ ոք չէր նկատել, երևաց մի մարդու գլուխ: Դա մարկիզի հաւատարիմ մարդկանցից մէկն էր:

— Ի՞նչպէս եկար այստեղ, հարցրեց մարկիզը:

— Յացատրելու ժամանակ չկայ: Փախէք: Այս անցքով գնացէք, և տասը ըոպէից յետոյ՝ կը հասնէք անտառը:

— Շնտ լաւ: Ամենքդ դուրս եկէք... Իսկ ես ամենից յետոյ... ասաց Լանտենակը:

— Առաջ պէտք է կրակ գցենք, պէտք է մեր ասածը կատարենք, որ լաւ ճանաչեն մեզ, նկատեց մէկը:

— Շուտ, մարկիզ, շտապեցրին միւսները:

Մէկը միւսի ետեւից նրանք սկսեցին իջնել նեղ սանդուղքով: Լանտենակը ածուխով՝ սպիտակ պատի վրա՝ խոշոր տառերով գրեց մի քանի խօսք և վառեց պատրոյգը: Կրակը արագութեամբ տարածվեց ամեն կողմ...

Այդ միջոցին թշնամին շուարած էր: Գովէնը չէր տեսել, թէ ինչպէս Բագուբը վերև բարձրացաւ, և այնտեղից անսպասելի կերպով երևացած օգնութիւնը՝ զարմացրեց նրան: Նա կամեցաւ իմանալ թէ բանը ինչու՞մն է և առ ժամանակ դադարեցրեց յարձակումը: Յետոյ հրամայեց իր զինուորներին, որ սանդուղքով վերև բարձրանան. ասաց որ զգուշ լինեն և նկատի ունենան, որ դռներից մէկի ետև թշնամին կարող է դարան մտած լինել. ապա թէ ոչ կրկին կը սկսվի հրացանաձգութիւն և մարզկանց կոտորածը:

Իսկ Բագուբը մնաց վերև, և չէր հասկանում, թէ ինչու ամեն բան հանդարտվեց. նա սպասում էր,

մինչև որ իր օգնութիւնը կրկին հարկաւոր կը լինի:

Քառորդ ժամ անցաւ, մինչև որ գործը պարզվեց: Զինուորները հրացանների կոթով կոտրեցին դուռը, որի յետևը թագ էին կացած „սպիտակները“, և այնտեղ, դատարկ սենեակում, տեսան բաց, գաղտնի անցքը: Գովէնը կարգաց ածուխով զրած խօսքերը. — «Յտեսութիւն, բրոջ որդի»: Ստորագրված էր՝ «Լանտենակ»:

Յետևից ընկնելը միտք չուներ: Պարզ էր, որ այդ անցքը պէտք է տանի դէպի անտառը. իսկ փախստականին փնտրել անտառի մէջ՝ նոյնքան ծիծաղելի կը լինէր, որքան այնտեղ ասեղ փնտրելը: Գովէնը և Սիմուրգէնը ամենից կարևոր համարում էին Լանտենակին բռնելը. բայց ինչպէս իմանալ թէ նա երբ է փախել: Նրանք կարծում էին, թէ նրա հետքն անգամ արդէն կորած կը լինի... Ուրեմն բերդի վերցնելը ոչ մի հետևանքի չը հասցրեց... Սակայն Լանտենակը այնքան էլ հեռու չէր գտնվում, որքան կարծում էին: Հասնելով անտառը, նա իսկոյն արձակեց իր բոլոր մարդկանց, որոշելով թէ ո՞ւր և երբ պէտք է կրկին հաւաքվել: Ամենքը գիւղացու հասարակ հագուստով էին, ինչպէս և ինքը Լանտենակը: Յրվել անտառի գոնազան կողմերում և ազատվել ջոկ-ջոկ—դժուար բան չէր:

Մարկիզը կանգ առաւ: Նա ուրախ էր, որ ինքը ազատ է: Մի փոքր առաջ նա գնում էր դէպի մահուան դուռը: Մահից, ի հարկէ, չէր վախենում,

բայց էլի աւելի լաւ էր համարում կենդանի մնալ: Նայեց ժամացոյցին. ժամի տասն էր: Այդ նրան զարմացրեց: Դեռ տասն է՞: Յարձակումն սկսեց ութին: Սթթէ այն ժամանակից ի վեր այդքան քիչ ժամանակ է անցել: Հարիւր և քսան ըոպէ: Եւ որքան տանջանք կրեց այդքան կարճ ժամանակում... Նա ժամացոյցը դրեց իր տեղը և փոխելով ճանապարհը, կամեցաւ հեռանալ:

Նրջակայքը սկսեց լուսաւորվել հրդեհի կարմիր լոյսով: Բերդը այրվում էր: Կրակը լափում էր ամեն բան. պատրոյգի ծայրը առաջուց անց էին կացրել դէպի դիւրավառ իրեղէնները, ձիւթի տակառները և դէպի յարդի ու չոր խոտի ահագին կոյտերը: Լանտենակը միտը բերեց երեխաներին, որոնք փակված էին երկրորդ յարկում, գրքերի սենեակում: Այդ սենեակի երկաթէ ծանր դռան բանալին իր գրպանումն էր: Նա ձեռքը տարաւ, և մի առանձին բաւականութեամբ շօշափեց բանալին: Երեխաները կայրվեան: Եւ շատ էլ լաւ կը լինի: Ձէ որ նա առաջարկեց՝ ազատել նրանց: Մեղաւորը նա է, ո՞վ չը համաձայնվեց: Թո՞ղ իմանան, որ ինքը իր խօսքը կատարող մարդ է: Ասաց, որ երեխաները կը ոչնչանան և թող ոչնչանան: Մեղքը նրա շինքին, ով որ չ'ուզեց իրան ազատ թողնել:

Երեք անմեղ երեխաներ, երեք զոհեր: Իսկ ինքը ազատ:

Յանկարծ լավեց մի յուսահատ, աղիողորմ ազադակ, կամ աւելի լաւ է ասել մի գոռոց, որը

տարածվելով ամեն կողմ, մարդու սիրտ էր կտրատում: Այդ մօր ձայնն էր, որ կանչում էր իր երեխաներին:

Մարիամը մօտեցաւ բերդին և բարձրացաւ նրա դէմ շինած պատնէշը հէնց այն ըոպէին, երբ հրեղէն լեզուները բաղեղի չոր ձիւղերով բարձրանալով ներքին յարկից վերինը, միախառնվեցան, մի ահագին բոց կազմեցին և միանգամից լուսաւորեցին ամեն ինչ՝ մօտակայ թանձր անտառի ծառերի գազաթները, բերդի ներսը և նրա առաջ կանգնած բանակը:

Միջին յարկի լուսամուտներից մէկում երևեցան երեք երեխաների դուխներ: Մարիամը աղաղակում էր յուսահատ ձայնով: Լանտենակը լսեց և կանգ առաւ: Նա չէր տեսնում կնոջը, բայց նրա դառն, աղէկուուր աղաղակները նրա սրտի խորքն էին թափանցում:

—Օգնեցէք, աղաղակում էր խեղճ կինը:—Ազատեցէք: Դրանք իմ երեխաներն են: Նրանք այրվում են: Ով մարդիկ, օգնեցէք: Այդպէս չի կարելի թողնել: Ի՞նչու են իմ երեխաներս այնտեղ: Ես կը խելագարվեմ: Օգնեցէք, ես նրանց մայրն եմ: Ես օր ու գիշեր ճանապարհ եմ եկել: Նրանք կայրվեն: Փրկեցէք: Եունը որ շուն է, նրան էլ պետք է խղճալ: Դրանք իմ երեխաներն են: Ես փնտրում էի նրանց: Տէր Աստուած, այս ի՞նչ է: Ինձ վրա հրացան արձակեցին, հիմա էլ երեխաներիս են այրում: Իսկ ես որոնում էի: Կարծում էի թէ չեմ հասնիլ: Ոտներս արիւնաթաթախ են: Ահա եկայ:

Գտայ նրանց: Իսկ նրանք աչքերիս առաջին այր-
վում են: Օգնեցէք: Ազատեցէք: Կամ թէ ինձ էլ
սպանեցէք, որ չը տեսնեմ նրանց մահը:

Այն ինչ խեղճ կինը համարեա թէ խելագար-
վում էր սարսափից, պատնէշի վրա և խրամատում
բազմաթիւ զինուորների ձայներ էին լսվում.

— Սանդուղք դիր:

— Սանդուղք չը կայ:

— Պէտք է որ լինի:

— Պէտք է որ լինի, բայց չը կայ:

— Զուր տուէք այստեղ, ջուր:

— Զուր չը կայ:

— Ուրեմն դռնով պէտք է մտնել:

— Գուռը երկաթի է:

— Պէտք է կտորել:

— Անկարելի է կտորել:

Իսկ թշուառ կինը շարունակում էր ազդակել.

— Ծուռ: Նրանք կայրվեն: Ի՞մ սիրելի որդիքս,
Միթէ նրանց չեն ազատիլ: Ինձ էլ նրանց հետ
սպանեցէք: Ինձ էլ կրակի մէջ գցեցէք:

Մարկիզը կրկին շօշափեց իր գրպանի բանա-
լին: Յետոյ, իսկոյն կռանալով, անյայտացաւ նոյն
զաղտնի անցքում, որից դեռ նոր էր դուրս եկել:

VII

ՔԱՋԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Քսան զինուոր չարչարվում էին, որ կտորեն
երկաթէ գուռը: Գովէնը կարգադրութիւններ էր

անում: Նիզերով չը կարողացան կտորել գուռը:
Փորձեցին դռան տակով երկաթէ ձողեր անցկաց-
նել, ձողերն էլ կտրտվեցին...

— Լուցիլու նման կտրտվեցին, ասաց մի զինուոր:
Գովէնը յօնքերը կիտելով նկատեց. — Այս գու-
ռը միայն թնդանօթով կարելի է կտորել...

— Այն էլ ո՛չ միանգամից, վրա բերեց զինուորը:
Անտանելի դրութիւն էր. ամենքի ձեռքերը
թուլացան: Լուռ, խորին կարեկցութեամբ կանգ-
նած էին բոլորեքեանք: Ստիպվեցան յետ քաշվել:
Անդադար տարածվող հրդեհը լափում էր չորս կող-
մը: Ներքին և վերին յարկերը բոլորովին արդէն
կրակ էին ընկել: Կարծում էին, թէ ահա մի բոլե-
ւս, առաստաղը և յատակը կը քանդվեն: Երե-
խաներին փրկելու յոյս չը մնաց:

Գովէնը սրտահամար նայեց զաղտնի անցքի
բաց դռան և ասաց.

— Լանտենակը նրանց սպանեց, իսկ իրան ա-
զատեց: Հեռացաւ...

— Ելի յետ դարձաւ, ասաց մի ձայն:

Քրոջ որդին իր առջև տեսաւ իր մօրեղբօր
այլևոր զրուխը:

Զինուորները յետ քաշվեցին: Մարկիզը, մի մեծ
բանալի ձեռքին, սենեակով անցաւ՝ ուղղակի դէպի
երկաթէ գուռը: Գուռը բացվեց: Սենեակից դուրս
խփեցին ծխախառն կրակի լեզուները: Մարկիզը կանգ
չառաւ. նա անհետացաւ ծխի մէջ: Նոյն բոլեին
յատակի մի մասը քանդվեց նրա ետևից: Սպանվեց

նա՝ թէ ոչ, — որոշել անկարելի էր: Գօլէնը և իր մարդիկ հազիւ կարողացան ազատվել. նրանք այլ ևս ոչ մի օգնութիւն չէին կարող անել:

Երեխաների մայրը շարունակում էր հեկեկալ լուսահատված: Երեխաները կանգնած էին միջին լուսամուտում, որին կրակը դեռ չէր հասել: Չը հասկանալով որ իրանց վտանգ է սպառնում, նրանք սկզբում բոլորովին չէին վախենում: Սենեակի պայծառ լոյսը և լուսամուտի տակի աղմուկը զուարճացնում էին նրանց: Մայրը կանչում էր. նրանց անուններն էր տալիս. մեծը ճանաչեց նրա ձայնը և կանչեց. — Մայրիկ...

Միւս երկուսը սկսեցին կրկնել նրա լետեից. — Մայրիկ, մայրիկ:

Մարիամը պատնէշի վրայից արդէն իջել էր և կանգնած էր զինուորների մէջ. աղաչում էր օգնել: Բայց ինչ կարող էին անել զինուորները:

Բաբուլը փորձեց կրկին բարձրանալ պատով: Բայց պատը բոլորովին հարթ էր. ոչ մի տեղից չէր կարելի բռնել, և նա դեռ չը բարձրացած, ներքև գլորվեց: Երեխաների մայրը ընկաւ ծնկների վրա, աղաղակելով. — Ազատեցէք: Բայց ինչ կարելի էր անել: Բերդի ներսը այրվում էր և փրվում: Այն սենեակում, ուր գտնվում էին երեխաները, զրքերի ահագին պահարանները այրվում էին, ինչպէս փայտը վառարանի մէջ: Երեխաները զարհուրած կանչում էին. — Մայրիկ, մայրիկ:

Յանկսրժ լուսամուտներից մէկում երևաց մի

բարձր ստուեր: Սմենքն աչքերը լաւեցին նրա վրա: Մի քանիսը ճանաչեցին, որ դա մարկիզ Լանտենակն է:

Նա անհետացաւ, լետոյ իսկոյն, կրկին երևաց և սկսեց լուսամուտից ցածացնել մի երկար, ծալովի սանդուղք: Դա պահվում էր այդ սենեակում, որ վտանգ պատահած ժամանակ՝ դորժ դնեն: Ներքևում զինուորները բռնեցին սանդուղքի միւս ծայրը և ամրացրին գետնի վրա: Բազուբը ամենքի առաջ ընկած և լետեիցն էլ մի քանի տասնեակ մարդիկ բարձրացան սանդուղքով և կանգնեցին սանդուղքի աստիճանների վրա: Մարկիզը վերցրեց առաջին պատահած երեխային և տուեց Բաբուլին: Այդ միջնակ երեխան էր: Նա բղաւեց որքան ոյժումը կար. — Վայ, վախենում եմ: Զեռքից ձեռք տալով, զինուորները նրան վալը բերեցին:

Մեծն աւելի շատ վախեցաւ և չէր կամենում, որ Լանտենակը իրան վերցնէ. նա մինչև անգամ խփեց Բաբուլին, երբ մարկիզը տուեց նրան: Մնացել էր ամենից փոքրը, փորժետան: Մարկիզը վերցրեց նրան. մանուկը ժպտում էր նրա երեսին: Այդ երկաթէ մարդու աչքերից դլորվեցան արտասուքի կաթիլները: Նա հարցրեց. — Ինչ է քո անունը:

— Օրժետա, թոթովեց մանուկը:

Մարկիզը համբուրեց նրան և տուեց Բաբուլին:

Մայրը կանգնած էր ներքև սանդուղքի մօտ, և չէր հաւատում իր աչքերին: Առաջ նա խելքը կորցրել էր վշտից, հիմա էլ՝ ուրախութիւնից: Պինդ գրկելով իր երեխաներին, համբուրների կարկուտ թա-

փելով նրանց զէմքերին, նա լաց եղաւ, բարձրաձայն ծիծաղեց, լետոյ ուշաթափեց:

— Ամենքը ազատված են, գոչեցին զինուորները:

Ամենքը, բացի Լանտենակից: Բայց նրա համար ոչ ոք չէր հոգում:

Նա՛ մտածմունքի մէջ ընկած՝ կանգնեց լուսամուտի մօտ, կարծես ինքն էլ չէր իմանում, թէ ինչ անի: Յետոյ կամաց կամաց դուրս եկաւ լուսամուտից և սկսեց ցած գնալ սանդուղքով՝ հպարտ և հանդարտ կերպով: Զինուորները նրա վրա նայում էին զարմացած, համարեա թէ երկիւղով և չէին հաւատում իրանց աչքերին: Երբ նա արդէն իջել էր, Սիմուրգէնը ինքը մօտեցաւ նրան, ձեռքը դրեց նրա ուսին և ասաց. — Դու բռնուած ես:

— Ի՞նչ, պատասխանեց Լանտենակը:

Զինուորները տարան բանտարկեցին նրան:

VIII

ԵՍ Դ Մ Տ Ա Ն Ը

— Վաղը մենք զինուորական դատարանով կը դատենք նրան, ասաց Սիմուրգէնը, մօտենալով Գօվէնին: Բայց դու չես մասնակցիլ: Դու նրան արինակից ես. նրան պատժելը քո գործը չէ: Երկար չի քաշիլ. վաղը կը լինի դատավճիռը, միւս օրը՝ գլուխատումը: Հիմա կարելի է ասել, որ ապստամբութիւնը ճնշված է:

Գօվէնը ոչինչ չը պատասխանեց և գնաց իր վրանը: Նա այլ ևս չէր հետաքրքրվում հրդեհով:

զինուորները մենակ հանգրքին: Բազուքը փալփալում էր երեսնաներին: Սիմուրգէնը միւս օրվայ համար մի քանի կարգադրութիւններ արեց: Բանակում սկսեց տիրել հանգստութիւն:

Գօվէնը ընկաւ զանազան մտածմունքների մէջ: Նրա առջև հէնց այդ ժամին կատարվեց մի անսպասելի անցք, և նա չէր իմանում՝ ինչպէս վարվի: Մինչև այդ ժամանակ նա բոլորովին չէր տատանվում: Նա իր առջև տեսնում էր պատերազմ: Մի կողմը, իրանցը, նա արդար էր համարում, միւսը — անարդար: Մի կողմում նրա բարեկամներն էին, միւս կողմում — թշնամիները: Բարեկամներին նա բարիք էր ցանկանում, թշնամիներին — չարիք: Մի բոլորովին պարզ և հասկանալի բան: Ի՞նչ կայ այդտեղ տատանվելու... Հիմա գլխաւոր թշնամիներից մէկը ընկել է իրանց ձեռքը. պէտք էր ուրախանալ դրանով: Բայց Գօվէնը չը կարողացաւ ուրախանալ: Ինչո՞ւ: Որովհետև թշնամու վարմունքը սաստիկ ազդեց նրա վրա:

Երեք փոքրիկ, անմեղ երեխաներ ոչնչանում էին: Պատերազմը այդպիսիներին չի ջոկում: Արինանա՞ծաբաւ, եղբայրասպան պատերազմը կլանում է ամենը, ինչ որ պատահում է իր ճանապարհին: Պատերազմի ճանապարհին պատահեցին երեսնաներ: Ոչընչացնել նրանց՝ պատերազմի համար ոչինչ բան է: Մարկիզ Լանտենակը իր զէմ ունէր մի ամբողջ գունդ. այդ գունդը հետամուտ էր լինում նրան, ինչպէս գաղանի: Հետքը գտնելով, թակարդ լարեց:

Նա համարեա թէ հրաշքով ազատվեց, փախաւ անտառը: Անտառում նա ազատ էր: Առիւծը փախաւ վանդակից: Հեռացաւ: Եւ յանկարծ ինքը, իր կամքով, լէտ դարձաւ: Ուղղակի անձնատուր եղաւ թշնամուն: Ինչո՞ւ: Միայն նրա համար, որ ազատի երեք փոքրիկ երեխաներին: Այդ երեխաները նրան ազգական չէին. ո՞չ: Բոլորովին օտար: Նա խղճաց նրանց: Նա թողեց անտառը և ազատութիւնը, մտաւ հրդեհի մէջ, ազատեց նրանց, իսկ իրան զոհեց: Իր կեանքը զոհեց նրանց համար: Իսկ հիմա նրան մահ է սպասում: Արդարութիւն է այս... Արդարութիւն է, որ մարդը պատժվի վսեմ, բարի, ազնիւ գործի համար:

Գովէնը չէր կարողանում հաշտվել այն մտքի հետ, որ Լանտենակը կը պատժվի հէնց այն ժամանակ, երբ պետք էր նրա առաջ խոնարհվել: Ազատել նրան. ազատել թշնամուն... Բայց այն ժամանակ ապստամբութիւնը էլի կը նորոգվի...

Գովէնը մտաբերեց բոլորը, ինչ որ պատահել էր: Նա չը գիտէր, թէ ինչպէս վարվի, ինչ անի...

IX

Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն

Միւս օրը առաւօտեան կազմվեց զինուորական դատարանը: Դատաւորները երեք հոգի էին: Սիմուրգէնը, որ նախագահում էր, մի կապիտան, և ունետեր-օֆիցեր Բաբուբը: Կապիտանը նստած էր Սիմուրգէնի աջ կողքին, իսկ Բաբուբը—ձախ: Մնա-

ցած օֆիցերները և բոլոր զինուորները ներկայ էին: Երկու պահապանի հրամայված էր բերել կալանաւորին: Նրանք զնացին և մի բոպէից լետոյ վերադարձան. նրանց հետ եկողը Գովէնն էր: Սիմուրգէնը շուարած ասաց.

— Ես ուղարկել եմ կալանաւորի լետեից:

— Կալանաւորը՝ ես եմ, ասաց Գովէնը:

— Գո՞ւ:

— Ես:

— Իսկ որտեղ է Լանտենակը:

— Ազատ է:

— Ի՞նչպէս թէ ազատ է:

— Ազատ է:

— Նա փախել է:

— Փախել է:

Սիմուրգէնը քաշ գցեց զլուխը: Յետոյ կրկին բարձրացնելով, խոժոռած դէմքով հարցրեց.

— Նրան օգնել են:

— Այո՛, ասաց Գովէնը:

— Ո՞վ է օգնել:

— Ես:

— Ի՞նչպէս, ի՞նչ է:

— Ես նրան բաց թողեցի:

— Ի՞նչպէս, ի՞նչ:

— Գիշերը ես զնացի նրա մօտ. պահապանը, ի հարկէ, ներս թողեց: Ես տուեցի նրան վերնազգեստս. նա հագաւ և իմ փոխարէն գուրն եկաւ. ես մնացի:

— Անկարելի է: Բերէք Լանտենակին:

— Լանտենակը չը կայ: Զինուորները նրան ինչ տեղ են ընդունել և թոյլ են տուել, որ հեռանայ: Սուրբ է եղել, չեն ճանաչել:

— Կրկնում եմ՝ դու խելագարվել ես:

— Ես պատմում եմ այն, ինչ որ եղել է:

Սիմուրգէնը գունատված՝ արտասանեց.

— Դրա համար քեզ...

— Կը գլխատեն, վրա բերեց Գօվէնը:

Սիմուրգէնը լռեց: Գօվէնը նրա համար ամենաթանգազին մարդն էր: Կարո՞ղ էր նա երբ և իցէ մտածել՝ դատելու իր որդեգրին: Մի րոպէ անցնելուց լետոյ, զսպելով իր յուզմունքը, նա ասաց հաստատուն ձայնով. — Դրա համար քեզ պէտք է դատի ենթարկել: Նստի՛ր:

Գօվէնը նստեց այն նստարանի վրա, որը դըրված էր Լանտենակի համար:

— Պահպան, հանիր սուրճ: Հրամանը կատարվեց:

Սիմուրգէնը փոխեց իր հայրական ձայնը: Նա ասաց բարկացած ձայնով. — Մեղապարտ, վեր կացէք:

Գօվէնը վեր կացաւ: Սիմուրգէնը սկսեց հարցմունքը, բոլոր ձևապաշտութիւնները պահպանելով.

— Զեր անուն՞ը:

— Գօվէն:

— Զեր կոչում՞ը:

— Վաշտի հրամանատար:

— Դուք ազգական էք փախստականին:

— Ես նրա քրոջ որդին եմ:

— Զեզ յայտնի է, թէ ինչ պատիժ պէտք է ըստանար նա:

— Յայտնի է: Գատավճռի տակ եղել է իմ ըստորագրութիւնը:

— Զեզ համար պաշտպան ընտրեցէք:

— Ես ինքս կը պաշտպանեմ ինձ:

— Կարող էք սկսել:

Գօվէնը սկսեց մտածել, կարծէք խօսք էր փրկում: Սիմուրգէնը կրկնեց. — Ասացէք, ինչ որ ունիք ձեզ պաշտպանելու համար:

Գլուխը բարձրացրած, բայց քաշ գցած աչքերով, առանց ոչ ոքի վրա նայելու, Գօվէնը սկսեց խօսել.

— Մի գէպքը մոռացնել տուեց միւսին: Ես տեսայ իմ առաջ մի մարդ, որ բարի գործ կատարեց. ես մոռացայ այդ միւսնոյն մարդու հարիւրաւոր չար գործերը: Նա ազատեց երեխաներին, և ես չէի կարող նրան չազատել: Նրա առաջվայ արարքները ես մոռացայ և ազատութիւն տուցի նրան: — Եթէ ես մեղաւոր եմ, պատժեցէք ինձ:

Նա կանգ առաւ: Սիմուրգէնը հարցրեց.

— Ոչինչ չունէք աւելացնելու:

— Ոչինչ:

— Նստեցէք:

Յետոյ կարգացվեցան օրէնքի այն կէտերը, որոնցով մահուան պատժի են ենթարկվում նրանք, որոնք մասնակից են լինում նշանաւոր լանցաւորներին փախչելուն:

Սիմուրգէնը սասաց. — Մեզապարտ, ուշադրու-
թեամբ լսեցէք: Մենք դատաւորներս հիմա կը քըն-
նենք՝ արդեօք մեղաւոր էք, թէ ոչ: Մեզանից ամեն
մէկը բարձրաձայն կը յայտնի իր կարծիքը: Աւերջնա-
կան դատավճիռը կը կայացնվի ձայների բազմու-
թեամբ: Կապիտան, սկսեցէք:

Կապիտանը անշարժ, կարծես քարացած, սկսեց
խօսել.

— Օրէնքը պարզ է: Օրէնքը խախտել չի կա-
րելի: — Հին Հռոմում Մանլիոսը հրամայեց զխատել
իր որդուն նրա համար, որ նա յաղթել էր թըշ-
նամուն, չը սպասելով հօր հրամաններին: Այնտեղ
եղել է միայն գիսցիպլինի—կարգապահութեան խախ-
տում, իսկ այստեղ՝ օրէնքի խախտում: Հպատակվե-
լով կարեկցութեան զգացմունքին, այս մարդը վնաս
է տուել իր հայրենիքին: Այդպիսի դէպքում կարեկ-
ցութիւնը յանցանք է: Հրամանատար Գոլէնը օգ-
նել է ապստամբ Լանտենակի փախչելուն: Գոլէնը
մեղաւոր է: Իմ կարծիքով նրան պէտք է մահուան
դատապարտել:

— Արձանագրել, հրամայեց Սիմուրգէնը:

Արձանագրեցին. „Առաջին կարծիք՝ մահուան
պատժի ենթարկել“:

Սիմուրգէնը դարձաւ Բաղուբին. — Այժմ ձեր
հերթն է:

Բաղուբը վեր կացաւ, դարձաւ դէպի Գոլէնը,
գլուխ տուեց նրան, և սկսեց իր խրոխտ ձայնով.

— Ուրեմն ինձ էլ պէտք է զլխատել: Երգվում

եմ սլաուուիս և խղճովս, որ ես էլ կը ցանկանայի,
սրտանց կը ցանկանայի անել նախ՝ այն, ինչ որ ա-
րել է մարկիզը, և երկրորդը՝ այն, ինչ որ արել է
Գոլէնը: Հէնց որ ես տեսայ ծերունի Լանտենակը
հրդեհի մէջ մտաւ երեք երեխաներին ազատելու հա-
մար, ես իսկոյն մտքումս սասացի. „Նա լաւ մարդ
է“: Իմ հրամանատարը ազատել է ծերունուն: Դա
մի այնպիսի գործ է, որ եթէ ինձանից լինէր կախ-
ված, ես այս րոպէին իմ հրամանատարին և՛ աստի-
ճան, և՛ շքանշան կը տայի: Ասում են, որ նրան
պէտք է մահուան պատժի ենթարկել: Բայց այն
ժամանակ նա կը մեռնի: Իսկ հարկաւոր է, որ նա
սպրի, որովհետեւ նա օգտակար է ամենքի համար:
Պատժել նրա համար, որ նա ծերունուն ազատել է:
Չէ՞ որ ծերունին ազատեց երեխաներին: Երկունս էլ
լաւ են արել: Եւ ինչի՞ նման կը լինի, եթէ բարի
գործի համար պատժենք մարդոց: Միթէ լաւ կը լի-
նէր, եթէ երեխաները այրվէին: Ինչո՞ւ մարդիկ մի-
մեանց միս ուտեն: Չէ՞ որ այդ գազանութիւն է:
Մենք մեր հրամանատարին սիրում ենք: Առաջ էլ
ենք եղել սիրում, հիմա էլ ենք սիրում: Յիմարու-
թիւն է ասել թէ նրան հարկաւոր է սպանել: Ին-
չո՞ւ: Անկարելի է:

Բաղուբը նստեց վրդովված: Սիմուրգէնը դար-
ձաւ նրան.

— Կը նշանակէ դուք արդարացնում էք Գոլէ-
ն:

— Իմ կարծիքով մեր հրամանատարին պէտք է

բարձր աստիճան տալ. նրան գեներալ պէտք է շինել:

—Ուրեմն դուք արդարացնում էք նրան: Այո, թէ ոչ:

—Եթէ կամենում են անպատճառ մէկի գլուխը կտրել, այն ժամանակ աւելի լաւ է թող իմ կտրեն: Ես համաձայն եմ:

—Արդարացնում է, ասաց Սիմուրգէնը. —Արձանագրեցէք:

Արձանագրեցին. «Երկրորդ կարծիք՝ արդարացնել»:

Մի ձայն մահուան պատժի կողմն է, միւսը՝ արդարացնելու: Զայները բաժանվել են:

Հերթը հասաւ Սիմուրգէնին: Նա կանգնեց: Նա սիրթնեց, զարհուրեցի, մեռելալին գոյն էր ըստացել: Նա խօսում էր ծանր կերպով: Բայց հայեացքը համարձակ էր:

—Յանցաւոր, դարձաւ Սիմուրգէնը դէպի Գօվէնը: Զեր յանցանքի հարցը քննված է երկու կողմից: Մի ձայնի առաւելութեամբ...

Նա կանգ առաւ: Ամենքը սպասում էին: Ո՞ր խօսքի համար էր տատանվում: Կեանքի, թէ մահուան: Վերջապէս նա ասաց.

—Իստապարտվում է մահուան:

—Յետոյ աւելացրեց. —Պատիժը վաղ առաւօտեան, երբ արեգակը դուրս կը գայ:

Գօվէնը վեր կացաւ և գլուխ տուց:

—Հիմա դրան դուրս տարէք, ասաց Սիմուրգէնը: Գօվէնին մերկացրած սրբրով դուրս տարան:

X

Դ Ա Տ Ա Պ Ա Ր Տ Վ Ա Ծ Ը

Բանակը յուզված էր, դժգոհ լինելով, որ Գօվէնին մահուան դատապարտեցին: Սիմուրգէնին չափազանց անգուժ էին համարում: Կամենում էին, որ նա դատավճիռը փոխի: Բայց նա իր խօսքին հաստատ մնաց: Հրամայեց զլիսատման տեղը պատրաստել:

Հասաւ զիշերը: Սիմուրգէնը չը կարողացաւ քնել և զնաց դատապարտվածի մօտ: Գօվէնը նրան դիմաւորեց անկեղծ ուրախութեամբ, և մէկ-մէկ լիջեց այն ամենը, ինչով որ պարտական էր նրան:

—Ի՞նչ ինչ դաստիարակել ես, դու ինչ գարգացրել ես. քեզանից սովորեցի սիրել ճշմարտութիւնը: Առանց քեզ մի՞թէ ես կարող էի մարդ դառնալ...

Նրանց մէջ սկսվեց իրանց սիրած խօսակցութիւններից մէկը: Նրանք խօսում էին այն մասին, թէ արդեօք կը գայ մի այնպիսի ժամանակ, երբ մարդիկ միմեանց հետ կը եղբայրանան, երբ կը դարեն պատերազմները և սովը, երբ ամեն չարութիւն կանհետանայ: Գօվէնը յօյս ունէր, որ ժամանակով աշխարհի վրա ամեն բան դէպի աւելի լաւ կերթայ: Սիմուրգէնը կտակածում էր և ցնորք էր համարում երիտասարդի ասածները: Վաղվայ համար նրանք ամենևին չէին խօսում, կարծես մոռացել ինչ վաղվայ օրը: Նրանք կամենում էին թափանցել իրենց ապագան և նախատեսնել, թէ ինչ կը լինի և տարիներ անցնելուց յետոյ...

— Հիմա մենք ապրում ենք փոթորիկների մէջ, ստում էր Գօվէնը:— Բայց փոթորիկները խօսաւ տեան չեն շարունակվիլ: Փոթորիկից յետոյ խաղաղութիւն կը տիրի և ամեն ինչ կը ծաղկի՝ կրկնապատիկ, աւելի լաւ: Բնութեան մէջ միշտ այդպէս է լինում: Մէկը մեռնում է, միւսը ծնվում է՝ աւելի թարմ, աւելի զօրեղ:

Նա խորասուզվեց մտածմունքի մէջ: Ոչ Գօվէնը, ոչ էլ Սիմուրդէնը չը նկատեցին, թէ ինչպէս մի քանի ժամ միմեանց վրա՝ խօսում էին: Առաւօտը մօտենում էր: Սկսեց լուսանալ: Դրսից լսվում էին կացնի հարուածներ: Գլխատման տեղը համարեա պատրաստ էր: Սիմուրդէնը ցնցվեց և գլուխը բարձրացրեց: Գօվէնը մտածում էր ուրիշ բանի վրա և չը նկատեց նրա վրդովմունքը: Սիմուրդէնը վեր կացաւ յարգէ ներքնակից, որի վրա երկուսն էլ նըստել էին: Գօվէնն այդ էլ չը նկատեց: Սիմուրդէնը կամաց կամաց դուրս եկաւ: Նրա սիրտը կտրտվում էր. հոգին տանջվում... Գօվէնի կորուստը նրա համար ամենասարսափելի անբախտութիւն էր:

Իզուր էին բանակում խօսում, թէ Սիմուրդէնը երևի վերջին ըոպէին կը ների Գօվէնին: Նա չք ներեց: Առաւօտեան Գօվէնը գլխատվեց: Բայց հէնց այն ըոպէին, երբ նրա վզին վրա բերին կացինը, լսվեց և մի ուրիշ ձայն՝ ատրճանակի տրաքոց: Սիմուրդէնը ինքնասպանութիւն գործեց:

Վ Ն Ր Զ

Լ ո յ ս տ Ե ս ա ն

Ժողովրդական ընթերցանութեան հասկար.

Վ ի ս ա գ ը ա կ ա ն

- ԼԱԼՕ, թիւրքահայերի կեանքից 5 4
- ԱՅՆՏԵՂ ԵՒ ԱՅՍՏԵՂ, Գ. Արծրունու . 10
- ԱՐՆԱԳԻՆ, Լէօի . . . . . 7 4.
- ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ ՏԻՂԻՆ . . . . . 5 4.
- ԼԻՐ ԹԱԳԱՒՈՐ, ըստ Շէքսպիրի. 5
- ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՎԱՐԺՈՒՀԻ, թարգ. Խ. Մ. 5 4.
- ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԱՂՔԱՏ | . . . . . 5 4.
- ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԶՈՒԹԱԿԱՀԱՐ | . . . . . 5 4.
- ԵՂՖԱՅՐԸ ԵՂՖՕՐ ԴԷՄ. թարգ. Յ. Օ. . . . 7 4.

Բ ն ա գ ի տ ա կ ա ն

- ՊՍՏԻԿ Է ԲԱՅՑ ՉՍՏԻԿ Է, Լուսկեփիջի . 5 4.
- ԻՆՉ Է ԿԱՅԾԱԿԸ . . . . . 5 4.

Կ Ե Ն Ս ա գ ը ա կ ա ն

- ՄՏՔԻ ՄՇԱԿԸ, Խ. Մալումեանի. . . . . 50 4.

Ա ռ ո գ ջ ա ս ա հ ա ն

- ԽՕԼԵՐԱ եւ նրա առաջն առնելու միջոցներ 5 4.

Գ Ի Ն Ը 7 Կ Ո Պ .

Գիմեկ Թիֆլիս,
Խ. Մալումեան

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0315358

6327.